

Н.А. СУПРУН, к.е.н., доцент,
 провідний науковий співробітник відділу економічної історії
 ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

**АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ УЧАСНИКІВ КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН
 У ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ
 ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

В останні роки в науковій літературі спостерігається зростання дослідницького інтересу до аналізу закономірностей трансформаційних змін у структурі власності та пошуку ефективних інституційних механізмів специфікації та захисту відповідних прав. Особливо актуальними у контексті даних досліджень видаються проблеми специфікації прав корпоративної власності, що ускладнюється дедалі глибшим відмежуванням власності та управління нею. Попри те, що в українській науковій літературі на сьогодні представлено значну кількість наукових праць, в яких висвітлюється дана проблема (зокрема, слід назвати роботи С. Архіреєва [2], Д. Баюри [3], І. Лазні, В. Рибалкіна [27], О. Носової [18], А. Педька [20], Ю. Петруні [23], О. Поважного [26], А. Сірка, Н. Найдич [28, 29] та ін.), однією із малодосліджених сторінок у цій сфері залишається питання еволюційних джерел розвитку системи інституційних механізмів реалізації та захисту прав учасників корпоративних відносин (акціонерів, засновників, управляючих). Частково результати дослідження даної проблеми були представлені в наших публікаціях [30, 31].

Використовуючи в якості методологічного підґрунтя дослідження понятійну схему, запропоновану А. Алчіаном та Г. Демсецем [40], згідно з якою права власності є історичною категорією, можемо стверджувати, що їх аналіз може бути системним лише в контексті інституційно-еволюційного підходу, що скерований на виявлення історичних витоків та особливостей формування системи та структури прав власності у певному інституційному середовищі у конкретно-історичний період часу. Враховуючи, що важлива роль у процесі формування системи прав власності належить науці, яка, обґрунтовуючи та концептуалізуючи основні понятійні структури, створює теоретико-методологічну основу як їх закріплення (кодифікації) на рівні формальних правових норм, так і подальшого укорінення в правилах неформальної взаємодії економічних агентів, актуальним видається дослідження історичного етапу становлення вітчизняної корпоративної теорії (друга половина ХІХ – початок ХХ

ст.), в межах якого було обґрунтовано необхідність створення системи інституційних механізмів реалізації й захисту прав акціонерів та концептуалізовано основні наукові підходи щодо розв’язання проблем взаємодії учасників корпоративних відносин на практиці.

Аналіз вітчизняних наукових джерел свідчить, що питання детермінації та специфікації прав суб’єктів акціонерного бізнесу були одними із центральних наукових проблем у сфері корпоративної теорії впродовж всього періоду становлення і розвитку корпоративних відносин. Проте, оскільки до середини ХІХ ст. розвиток корпоративних організацій не набув масового характеру, в теоретичних працях здебільшого відбувалося узагальнення емпіричних характеристик корпоративного досвіду. Дослідження проблеми активізувалося у середині ХІХ ст., що було спричинено потребою наукового узагальнення практичних результатів процесу становлення нових для вітчизняної економіки корпоративних господарських форм та обґрунтування шляхів їх подальшого ефективного розвитку.

Серед найважливіших пріоритетів наукових досліджень, які вирізняють вітчизняну наукову думку даного періоду, слід назвати аналіз історичних умов та еволюційних витоків корпоративних відносин, що розглядалися в контексті особливостей формування підприємницького середовища. Разом з тим, стрімкий розвиток корпоративних форм господарства у вітчизняній практиці другої половини ХІХ – початку ХХ ст. виявив необхідність створення особливих механізмів взаємодії учасників корпоративних відносин та представництва інтересів власників у корпорації. Наукове обґрунтування інституційних можливостей для формування таких механізмів було актуалізоване і чисельними негативними проявами в акціонерній сфері: масовими банкрутствами, ажіотажним засновництвом, порушенням основних прав акціонерів. Означені тенденції сформували суспільний запит до науки – дослідження та обґрунтування найбільш ефективних механізмів

© Н.А. Супрун, 2010

мів взаємодії суб'єктів корпоративного процесу та прав їх власності. Відтак, у науковій літературі з'явилася значна кількість наукових розвідок, присвячених дослідженню даної проблеми. Саме до цього історичного періоду відносяться наукові праці, в яких було закладено концептуальні засади дослідження економічної сутності корпоративних відносин, детермінації правових норм і правил корпоративної поведінки та обґрунтування державної політики в цій галузі. Дослідження особливостей формування системи прав учасників корпоративних відносин у вітчизняній літературі розглядалося в різних теоретичних зрізах: як механізм реалізації корпоративних прав (правові дослідження), як один із видів управлінського процесу (в контексті розроблення організаційної та управлінської структури корпорацій) та як інститут реалізації економічних інтересів та прав власності (економічні розвідки).

Серед найґрунтовніших правових досліджень у цій сфері слід назвати праці П. Писемського [24], Г. Шершеневича [39], П. Цитовича [37], в яких вперше у вітчизняній науковій літературі представлено аналіз економічної природи корпоративних організацій та визначено їхні характерні ознаки: наявність асоційованого капіталу, що поділяється на частки, обмежена відповідальність учасників, можливість вільного відчуження права участі, що в сукупності визначають необхідність формування системи представництва інтересів учасників у корпорації.

Серед економічних праць, присвячених дослідженню різних аспектів корпоративної еволюції, найбільш ґрунтовними стали спеціальні дослідження основних тенденцій розвитку акціонерного підприємництва, сутності акціонерного капіталу, його структури та особливостей організаційно-економічної природи акціонерних товариств, що визначили необхідність побудови системи інституційних механізмів реалізації інтересів та захисту прав учасників корпоративних відносин. Зокрема, це праці А. Камінки [14, 15, 16], Л. Петражицького [21, 22], І. Тарасова [33, 34], С. Гольдельмана [12] та ін.

Важливим джерелом для з'ясування особливостей формування засад дослідження прав корпоративної власності у вітчизняній практиці минулих століть є наукові розвідки організаційної та управлінської структури акціонерних підприємств у працях М. Бунге [5, 6, 7, 8], А. Венедиктова [9], Е. Вредена [10], Д. Піхна [25]. Дослідженню форм і механізмів корпоративного контролю та представництва інтересів

акціонерів у корпоративних організаціях присвячено праці Е. Белінського [4], П. Гусаковського [13], С. Пахмана [19], Ф. Тернера [35, 36]. У працях названих вчених докладно проаналізовані особливості формування системи прав акціонерів в контексті дослідження проблем організації (заснування та ліквідації) акціонерних компаній, розвитку форм господарських об'єднань, формування спеціальних органів управління корпорацією, визначено їх функції та повноваження.

Підґрунтя теоретичної концептуалізації проблем визначення прав учасників корпоративних відносин формувалося в контексті дослідження сутності таких аспектів:

- визначення економічної природи інституту «корпорація» (акціонерне товариство);
- дослідження проблеми відокремлення функцій власності та управління;
- аналізу сутнісних характеристик цінних паперів як носіїв корпоративних прав;
- обґрунтування необхідності формування особливої системи корпоративного контролю;
- визначення ролі і повноважень різних органів управління корпорацією;
- аналізу ефективності механізмів захисту прав акціонерів;
- визначення прав учасників корпоративних відносин.

Аналіз основних тенденцій розвитку корпоративних організацій, представлений у працях вітчизняних вчених дозволив їм виокремити найбільш істотні характеристики, що виявилися у процесі історичної еволюції даної форми підприємництва, зокрема: зростання відособленості майна товариства від майна учасників; зменшення рівня персоніфікованого контролю та залежності управління компаніями від вольових рішень власників. Названі риси, а також законодавче унормування поняття обмеженої відповідальності учасників спричинили поступову відмову від особистої участі у веденні справ компанії, що, своєю чергою, оприявило проблему розподілу прав власності і функцій управління та актуалізувало завдання створення організаційно-правових механізмів узгодження інтересів власників та управляючих. Це, своєю чергою, об'єктивно висувало перед науковцями проблему аналізу та обґрунтування найбільш ефективних механізмів реалізації інтересів власників-акціонерів та здійснення контролю за використанням асоційованої власності.

Актуальність побудови таких механізмів

визначається особливостями внутрішньо-організаційної будови корпорації та дуалізмом у природі корпоративної власності, яка є колективною за формою та приватною за своєю суттю, що актуалізує необхідність реалізації права приватної власності у формі колективної взаємодії учасників корпоративних відносин, а, отже, потребу у формуванні приватно-колективних інституційних механізмів узгодження інтересів. Відтак, одним із найбільш активних напрямів наукових досліджень стали проблеми корпоративного устрою, пов'язані із побудовою системи інституційних механізмів реалізації інтересів власників та захисту їхніх прав. Дані проблеми розглядалися в працях вітчизняних вчених у контексті дослідження таких аспектів:

- процес акціонерного засновництва та роль у ньому засновників корпорації;
- унормування прав та обов'язків членів органів управління акціонерним товариством;
- визначення та класифікація прав акціонерів;
- обґрунтування принципів структурної побудови системи управління корпорацією та визначення повноважень окремих органів управління;
- теоретична концептуалізація основних принципів корпоративного контролю.

Одним із висхідних аспектів дослідження проблем побудови механізмів реалізації прав корпоративних учасників став аналіз економічних особливостей процесу акціонерного засновництва та ролі у ньому ініціаторів даного процесу – засновників компанії. Як зазначав І. Тарасов, «аналіз прав та обов'язків засновників заслуговує особливої уваги, оскільки новітня історія акціонерної справи виявила в цій сфері багато патологічних явищ» [34, с. 212]. Засновники товариства розглядалися у науковій літературі як суб'єкти, наділені особливим (законодавчо визнаним) статусом, згідно з яким на них покладалася функція управління компанією до моменту розміщення всіх випущених акцій.

Разом з тим, у вітчизняній практиці набула поширення тенденція, коли засновники компанії і після розміщення акцій виступали в ролі управляючих, що спричиняло обмеження прав більшості акціонерів та актуалізувало необхідність наукового аналізу даної проблеми. Як відзначав В. Белінський, «досить часто мета засновників при заснуванні компанії полягає в тому, щоб, обіймаючи в ній згодом посади директорів і розпоряджаючись акціонерним капі-

талом, мати можливість грати на біржі новими цінностями» [4, с. 8].

Таким чином, особлива увага науковців до процесу організації акціонерної компанії та ролі у цьому процесі її ініціаторів була спричинена існуванням численних зловживань з боку засновників, що використовували акціонерну форму як один із способів власного збагачення. Як зазначає Д. Піхно, досить часто метою засновників є «лише засновницька спекуляція, тобто бажання перепродати акції нового підприємства із зиском, <...> відступити акціонерній компанії за невідповідно високими цінами певне майно... чи права». В таких випадках засновники заінтересовані у зростанні ціни власних акцій, «підвищення ціни яких досягається рекламами, нерідко неправильно складеними звітами з перебільшеним доходом та іншими неблаговидними засобами» [25, с. 123]. При цьому порушуються основні права акціонерів, оскільки на них перекладаються основні витрати, пов'язані із реалізацією подібних проектів.

Як одну із найважливіших причин існування несумлінних засновницьких спекуляцій Д. Піхно називав «слабку заінтересованість засновників у долі акціонерної компанії» [25, с. 123]. Для унеможливлення їхніх недобросовісних дій, вказував вчений, необхідно створити систему фінансової заінтересованості, оскільки «засновники являють собою солідну гарантію лише в тому випадку, коли вони вносять свій більш чи менш значний капітал для міцного розміщення в акціонерному підприємстві» [25, с. 123].

Важливою передумовою оптимізації механізмів реалізації системи корпоративного контролю дослідники вважали необхідність визначення статусу засновників та повноважень органів управління корпорацією щодо взаємодії із цією групою осіб, що вимагало законодавчого закріплення статусу всіх корпоративних учасників. Слід зазначити, що в досліджуваній період в якості засновників досить часто розглядали різних економічних суб'єктів: від акціонерів, які першими підписалися на акції, до благодійників, які здійснили матеріальну підтримку того чи іншого проекту, ініційованого акціонерною компанією. З цього приводу І. Тарасов зауважував, що «засновниками можуть вважатися тільки ті особи, або фірми, особиста праця яких і підприємливість мали безпосередньою метою виконання всіх необхідних виконання всіх необхідних умов для заснування акціонерної компанії» [34, с. 216].

Своєю чергою, В. Белінський, посиляючись на чинні європейські норми, підкреслював, що найбільш закономірним та обґрунтованим є віднесення до категорії засновників лише тих акціонерів, «які зробили внески готівковими грошима, чи, які не менше як у числі 5-ти сформували статут компанії, розібравши її акції» [4, с. 5]. Наголошуючи на необхідності внесення в статутний капітал компанії саме готівкових коштів, вчений звертає увагу на важливу проблему акціонерного засновництва – неадекватну або взагалі фіктивну оцінку внесків засновників при утворенні акціонерного капіталу, що унеможлиблює виконання статутним капіталом гарантійної функції щодо зобов'язань товариства. Відтак, можливість оплати акцій іншим майном розглядалася як джерело різного роду зловживань, що полягали в необґрунтованому завищенні вартості майна, внесеного засновниками в рахунок оплати акцій. У результаті дисбалансу між реальною вартістю майнового внеску у статутний капітал і його завищеною оцінкою істотно порушуються інтереси наступних набувачів акцій і кредиторів акціонерного товариства. На жаль, і сьогодні дана проблема не знайшла обґрунтованого рішення, на що звертають увагу більшість сучасних дослідників: згідно із сучасними законодавчими нормами, під час формування статутних фондів акціонерних товариств (за винятком банківських закладів) не встановлено жодних обмежень щодо можливості оплати акцій негрошовими цінностями.

Вчений зазначає, що єдиним можливим механізмом забезпечення від зловживань у цій сфері є обов'язкова перевірка достовірності заявленої ціни майна, що передається як пай у статутний фонд товариства. Недопущення можливості здійснювати фіктивні внески до статутного капіталу акціонерного товариства вимагає здійснення «перевірки відповідності та придатності предметів, які засновники передають компанії» [4, с. 6]. Відтак, процес формування статутного капіталу у ході підписки на акції розглядався вченими не тільки як можливість набуття прав власності, а й як визначення основних обов'язків засновників та акціонерів. Так, І. Тарасов значну увагу приділяв обов'язкам щодо оплати цінних паперів, зазначаючи, що «кожна особа, купуючи акцію, набуває не лише права, а й бере на себе зобов'язання підкоритися статуту компанії» [34, с. 56].

У даному контексті, зазначав вчений, найважливішими аспектами, що потребують ретельного наукового аналізу та законодавчого

унормування, є необхідність встановлення чітких термінів оплати цінних паперів, визначення штрафів за несвоєчасне внесення коштів та закріплення правової норми про оплату акцій у грошовій формі. Останнє положення розглядалося як основна економічна передумова ефективності діяльності акціонерної компанії. В контексті дослідження процедури емісії цінних паперів учений звертає увагу на чисельні негативні явища, які на його думку можуть бути обмежені відповідною системою контролю. Відтак, обґрунтувавши тезу про необхідність створення системи державного контролю за емісійною діяльністю та подальшим обігом цінних паперів на фондовому ринку, основні повноваження щодо такого контролю вчений запропонував покласти на Державний банк [34, с. 226]. Як бачимо, дана ідея вченого знайшла відображення у майбутньому розвитку вітчизняного інституційного середовища: сьогодні в Україні контрольні функції за емісійною діяльністю здійснюються централізовано регуляторним органом – Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Разом з тим, детальний аналіз проблем акціонерного засновництва та подальшої діяльності акціонерних компаній на ринку, здійснений на основі значного масиву емпіричних матеріалів у працях І. Тарасова дозволив вченому дійти висновку, що «неможливим є відмежування акціонерів та і взагалі товариства від обману і засновницької спекуляції без встановлення юридичної, законом визначеної, реальної, а не фіктивної майнової і особистої відповідальності засновників» [34, с. 216]. Таким чином, найбільш важливою передумовою для усунення негативних проявів у сфері засновництва повинно, на думку дослідників, стати унормування відповідальності засновників та осіб, що здійснюють управлінські функції у корпорації.

Дослідження даної проблеми дозволило науковцям виявити зв'язок між рівнем довіри населення до процесу інвестування у акціонерні капітали компаній та правовим унормуванням відповідальності засновників, що, своєю чергою, розглядалося Е. Вреденом як чинник конкурентоспроможності компаній. Вчений зазначав, що «єдиним засобом для зміцнення підприємства і захисту публіки або підприємців-акціонерів від збитків може служити юридична, закріплена законом визначена відповідальність перед ними засновників» [10, с. 33]. Справедливість даної тези підтверджувалася практикою реалізації правових норм у багатьох

європейських країнах, які встановлювали для засновників досить суворі норми не лише цивільної, а й кримінальної відповідальності, що дало змогу усунути найбільш типові вияви обмеження інтересів акціонерів та стало чинником активізації акціонерної справи в цілому.

Вказуючи на необхідність обмеження можливостей зловживання засновниками своїм привілейованим становищем у компанії, вчені акцентували увагу на тому, що основою для таких дій є виключні та пріоритетні права даної категорії щодо купівлі акцій наступних випусків та право на участь в управлінні компанією. У зв'язку з цим І. Тарасов відзначав, що єдиним пріоритетним правом даної групи корпоративних учасників, збереження якого не створює конфлікту інтересів з іншими групами заінтересованих осіб (насамперед, акціонерами-власниками) є право на участь у прибутках компанії, яке, на думку вченого, є «одним із найбільш раціональних та справедливих способів винагороди засновників за їх працю у справі заснування компанії» [34, с. 221]. Щоправда, тут же вчений вказував, що «при цьому необхідно вжити заходів, щоб визначення частки участі засновників у прибутках компанії не стало результатом будь-яких сумнівних угод» [34, с. 221]. Для запобігання таким угодам вченим пропонувалося встановлення максимуму частки участі у прибутках компанії, сума якого обов'язково повинна бути оприлюднена у офіційному проспекті акціонерної компанії.

Важливим предметом наукових дискусій стало обговорення питання щодо визначення кількісного складу засновників, оскільки це положення мало досить суперечливе трактування у законодавчих нормах. Одним із положень, що викликало розбіжності у трактуванні та оцінці науковцями стала норма щодо існування так званих «компаній однієї особи». Такі акціонерні товариства, на думку І. Тарасова, не відповідають сутності акціонерної форми підприємництва через відсутність виборних засад в управлінні товариством, оскільки «самоуправління, побудоване на виборних засадах, передбачає неодмінно різницю в чисельному складі між тим, хто обирає, і тими, що обираються» [33, с. 165]. Дана суперечність, як свідчать норми українського законодавства, в яких зберігається положення щодо можливості заснування акціонерної компанії однією особою, [1, ст. 6] не знайшла обґрунтованого розв'язання і в сучасній акціонерній практиці.

Визначення ролі та юридичного статусу засновників мало принципове значення для

формування механізмів реалізації прав інших корпоративних учасників, оскільки саме засновники компанії формують економіко-правову основу майбутньої діяльності товариства, фіксуючи ті або інші нормативні положення у статутних документах компанії. Тим самим вони встановлюють «правила подальшої гри» і мають можливість забезпечити свої інтереси за рахунок інших акціонерів. І. Тарасов вважав, що цей незаслужений привілей необхідно усунути, заборонивши засновникам розподіляти весь перший випуск акцій між собою та залучивши до затвердження статуту всіх передплатників на перший випуск акцій. Така схема, по суті, дозволяє засновникам за мінімальної відповідальності зі свого боку здійснювати формування статутного капіталу за рахунок коштів інших осіб, що дає можливість використовувати ці кошти у власних інтересах, створюючи сприятливу основу для засновницьких зловживань та фінансових спекуляцій.

Вказуючи на необхідність врахування у статуті акціонерної компанії прав всіх учасників корпоративного процесу, І. Тарасов акцентував увагу на тому, що «акціонерна компанія є суспільний, а не приватний заклад, а тому повинна бути унормована у своїй діяльності як щодо своїх власних членів, так і щодо третіх осіб» [34, с. 56]. Звичайно, як справедливо писав вчений, статут – це не закон, але він повинен дублювати певні положення закону, які охороняють публічні інтереси.

У науковій літературі розглядалися різні варіанти щодо обмеження можливостей шахрайства засновників у процесі заснування акціонерної компанії. Зокрема, С. Пахман вказував на необхідність затвердження нормативного положення про притягнення до відповідальності засновників акціонерних товариств за спотворення інформації про результати роботи компанії за звітний період [19, с. 144]. Слід зазначити, що можливості встановлення норм щодо відповідальності засновників були обмежені відсутністю чіткого визначення самої категорії засновників та членів органів управління у законодавстві. Відтак, не могла бути досконало унормована і їх відповідальність перед акціонерами.

З метою детального вивчення механізмів реалізації прав корпоративних учасників у науковій літературі робилася спроба класифікації відповідальності осіб, що здійснюють управління. Зокрема, Г. Шершеневич пропонував розглядати різні рівні відповідальності, виокремлюючи основні органи управління та конт-

ролю (правління, наглядова рада, ревізори) та другорядні органи (призначені посадові особи). При цьому наголошувалося, що відповідальність останньої групи осіб повинна бути більш суворою, оскільки службовці є особами призначеними, а не обраними, і отримують за свою роботу заробітну плату.

Дещо відрізняється підхід щодо формування системи ефективного корпоративного контролю, запропонований В. Белінським, який основою зловживань з боку органів управління називає пасивне ставлення акціонерів до захисту власних прав: «брак однастайності серед акціонерів та їх прохолодне відношення до справи», на думку вченого, обмежує можливості встановлення норм відповідальності управлінських органів та контролю акціонерів за діями управляючих, оскільки недостатність єдності у підходах «позбавляє загальні збори можливості успішно боротися з директорами, Правлінням, <...> утримувати їх в межах, в яких вони не могли б шкодити підприємству на законних підставах» [4, с. 55].

Однією із центральних проблем наукового аналізу у сфері корпоративних відносин було положення щодо відповідальності акціонерів, яка, за законодавством обмежувалася коштами (або майном), сплаченими за акції та ризиком втратити можливість повернути собі їх вартість у разі банкрутства компанії. І. Тарасов із цього приводу відзначав, що майнова відповідальність акціонерів, що обмежується лише часткою акціонерного капіталу є «природним наслідком повного відокремлення цього капіталу від приватного господарства акціонера». Саме названа обставина, на думку вченого, визначає економічні та правові «засади обмеженої відповідальності, в яких майже всі дослідники, а також і законодавство, бачать головну характерну рису акціонерної форми функціонування» [33, с. 170].

Разом з тим, в наукових працях відстоювалася теза про те, що акціонери не несуть жодної відповідальності за стан справ у компанії, оскільки їхня відповідальність визначається лише обсягом інвестованого капіталу. Відтак, у визначенні акціонерного товариства визнається за доцільне взагалі не акцентувати увагу на понятті відповідальності акціонерів. Разом з тим, більшість дослідників (С. Гольдельман, І. Тарасов, Г. Шершеневич) солідаризуються у думці, що обмежена відповідальність акціонерів є об'єктивною передумовою для виникнення різноманітних зловживань у сфері корпоративних відносин, оскільки впровадження дано-

го принципу спричинило ослаблення уваги інвесторів до контролю за ефективністю управління акціонерним капіталом. Відтак, даний принцип та механізми його функціонування повинні розглядатися як важливий об'єкт дослідження в контексті побудови механізмів реалізації інтересів акціонерів у корпорації.

Узагальнюючи дослідження основних теоретичних поглядів на механізми взаємодії учасників корпоративних відносин, слід зазначити, що загалом у представлених працях було сформоване загальне концептуальне уявлення про корпорацію як центральну організаційну форму ринкового господарства, економічна природа та специфічна організаційна структура якої актуалізує необхідність створення спеціальної системи інституційних механізмів реалізації та захисту інтересів суб'єктів корпоративного процесу, а також необхідність формування системи інституційних обмежень, яка уможливило контроль за ефективністю функціонування корпоративної власності. Проблеми специфікації та захисту прав власності розглядалися вітчизняними науковцями в контексті прикладних проблем корпоративної практики, зокрема: процедури заснування акціонерних товариств, особливостей процесу нагромадження акціонерного капіталу та управління ним, обігу корпоративних цінних паперів, тощо. За значущістю досліджених проблем, широтою застосованого емпіричного матеріалу, ґрунтовністю методологічного аналізу представлені наукові праці можуть розглядатися як важлива віха на шляху розвитку вітчизняної корпоративної теорії. Концептуалізовані в даних працях наукові підходи щодо розв'язання проблем специфікації та захисту прав власності учасників корпоративних відносин і сьогодні не втратили свого науково-пізнавального значення та актуальності у теоретичній та практичній площині.

Література

1. Закон України «Про акціонерні товариства» №514 – VI від 17.09.2008 р.
2. Архиреев С.И. Трансакционные издержки и неравенство в условиях рыночной трансформации / С.И. Архиреев – Харьков: Бизнес Информ, 2000. – 288 с.
3. Баюра Д.О. Система корпоративного управління в Україні: стан та перспективи розвитку: монографія / Д.О. Баюра – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – 288 с.

4. Белинский Е.В. Органы управления акционерными компаниями. Сравнительное обозрение законодательства / Е.В.Белинский. – Варшава, 1891. – 63 с.
5. Бунге Н. Акционерные земледельческие предприятия / Н.Х.Бунге // Журнал для акционеров. – Спб., №102, 1860.
6. Бунге Н. Главное банковое и торговое общество в Санкт-Петербурге / Н.Х.Бунге // Журнал для акционеров. – Спб., №176, 1859.
7. Бунге Н. Заметки об акционерных компаниях в истекшем году / Н.Х.Бунге // Век. – 1861. – №8.
8. Бунге Н.Х. Значение промышленных товариществ и условия их распространения / Н.Х.Бунге. – Спб., 1918.
9. Венедиктов А.В. Слияние акционерных компаний / А.В.Венедиктов. – Петроград : Изд. Петрогр. политех. ин-та, 1914. – 381 с.
10. Вреден Э. Строй экономических предприятий : Исследование морфологии хозяйственных оборотов по поводу проекта нового положения об акционерных обществах / Э.Вреден. – Спб., 1873. – 291 с.
11. Воблый К. Начальный курс политической экономии. История, теория, финансы / К.Воблый. – К., 1918. – 252 с., [IV].
12. Гольдельман С.І. Акційні підприємства в сучасному господарстві / С.І.Гольдельман. – Подєбради, 1925.
13. Гуссаковский П.Н. Вопросы акционерного права / П.Н.Гуссаковский. – Пг., 1915 г. – 115 с.
14. Каминка А.И. Предпринимательские союзы: Очерки картельного права / А.И.Каминка. – Спб. : Тип. т-ва «Обществ. польза», 1909. – 183 с.
15. Каминка А.И. Основы предпринимательского права / А.И.Каминка. – Петроград : Петрогр. т-во печ. и изд. дела «Труд», 1917. – 345 с.
16. Каминка А.И. Акционерные компании. Т. 1. / А.И.Каминка. – Спб., 1902.
17. Кулагин М.И. Предпринимательство и право: опыт Запада / М.И.Кулагин. – М. : Дело, 1992. – 144 с.
18. Носова О.В. Система корпоративного управления в условиях институционально-рыночной трансформации / О.В. Носова // Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / Под. ред. д-ра экон. наук А.А. Грищенко. – Х.: Форт, 2008. – С. 769–783.
19. Пахман С. О задачах предстоящей реформы акционерного законодательства / С.Пахман. – Х. : Университетская типография, 1861. – 159 с.
20. Педько А.Б. Власність, контроль і конфлікт інтересів в акціонерних товариствах / А.Б. Педько – К.: Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2008. – 325 с.
21. Петражицкий Л.И. Акции, биржевая игра и теория экономических кризисов Т. 1 / Л.И.Петражицкий. – Спб., 1911. – 307 с.
22. Петражицкий Л.И. Акционерная компания. Акционерные злоупотребления и роль акционерных компаний в народном хозяйстве : Экономическое исследование / Л.И.Петражицкий. – Спб., 1898. – 226 с.
23. Петруня Ю.С. Акціонерні товариства в Україні: проблеми емітентів та інвесторів / Ю.С. Петруня. – Дніпропетровськ, 2000.– 100с.
24. Писемский П. Акционерные компании с точки зрения гражданского права / П.Писемский. – М., 1876. – 231 с.
25. Пихно Д.И. Основания политической экономии : 2-е изд. / Д.И.Пихно. – К., 1899. – 260 с.
26. Поважный А.С. Трансформационные процессы корпоративного управления / А.С.Поважный. – Донецк: Ин-т экономики промышленности, 2001. – 290 с.
27. Рибалкін В.О., Лазня І.В. Теорія власності / В.О. Рибалкін, І.В. Лазня – К.: Логос, 2000. – 279 с.
28. Сірко А.В. Корпоративні відносини в перехідній економіці: проблеми теорії і практики / А.В. Сірко. Моногр.– К.: Імекс, 2004. – 413 с.
29. Сірко А.В., Найдич Н.М. Врегулювання відносин та прав власності в корпоративному секторі економіки / А.В. Сірко, Н. М. Найдич // Вісник ТДЕУ. – 2006. – с. 9–19.
30. Супрун Н.А. Про трактування природи інституту «акціонерне товариство» в працях українських вчених другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Н.А.Супрун // Історія народного господарства та економічної думки України. Вип. 35–36. – К.: ІЕ НАНУ, 2003 – С. 217–227.
31. Супрун Н.А. Ретроспективний аналіз формування корпоративних засад у вітчизняній економічній науці другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Н.А.Супрун // Історія народного господарства та економічної думки України. Вип. 39-40 – К.: ІЕП НАНУ, 2007. – С. 301–313.
32. Суханов Е.А. Предисловие // Шершеневич Г.Ф.. По изданию 1914 года. – М., Фирма СПАРК, 1994. – 335 с.
33. Тарасов И.Т. Акционерные компании / И.Т.Тарасов // Сб. государственных знаний под

ред. В.П.Безобразова. – Т. 6. – Спб., 1878. – 476 с. – С. 161–242.

34.Тарасов И.Т. Учение об акционерных компаниях : Рассуждение, представленное для публичной защиты на степень доктора / И.Т.Тарасов. – К. : Университетская типография И.Завадзкого, 1878. – 706+50+VI с.

35.Тернер Ф.Г. Акционерные общества / Ф.Г.Тернер // Сб. государственных знаний под ред. В.П. Безобразова. – Т. 2. – Спб., 1875. – 785 с. – С. 60–85.

36.Тернер Ф.Г. Сравнительное обозрение акционерного законодательства / Ф.Г.Тернер. – Спб., 1871. – 273 с.

37.Цытович П. Очерки основных понятий

торгового права / П.Цытович. – К., 1886. – 248 с.

38.Шепелев Л.Е. Акционерные компании в России / Л.Е.Шепелев. – Л.: Наука, 1973. – 348 с.

39.Шершеневич Г.Ф. По изданию 1907 г. / Г.Ф.Шершеневич. – М.: Фирма «СПАРК». 1995. – 556 с.

40.Alchian A.A., Demsetz H. The Property Right Paradigm // The Journal of Economic History. Vol. 33. № 1 (March 1973). P. 16-27.

Статья поступила в редакцию 06.05.2010

А.А. СУРЦЕВА, к.э.н.,

Кемеровский государственный университет

СПЕЦИФИКАЦИЯ ПРАВ СОБСТВЕННОСТИ И ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНОГО КОНТРАКТА В РОССИИ

Провозглашенный на постсоветском пространстве переход к рыночной экономике объективно потребовал пересмотра функций государства, выстраивания отношений контрактного типа с другими экономическими субъектами и соответствующей правовой системы. От решения этой задачи зависит то, какая система прав собственности будет создана в национальной экономике. В этой связи многие исследователи отмечают, что сложившаяся система прав собственности существенно отличается от системы, сформированной в странах с развитой рыночной экономикой. Наиболее острыми проблемами в этом плане признаются проблема незавершенности процесса спецификации прав собственности и активного постоянного участия государства в распределении и перераспределении этих прав, что проявляется в проблеме нелегитимности сформировавшейся крупной частной собственности.

Вопросы политического рынка и взаимосвязи экономики и политики, лежащие в основе теории общественного выбора и теории прав собственности из множества проблем, связанных с государством, являются наиболее исследуемыми. Оригинальные исследования с использованием российских эмпирических материалов ведут в этом направлении В. Мау, В. Найшуль, С. Афонцев, А. Олейник,

С. Кордонский¹. Проблемам хода приватизации в России и ее последствий посвящены работы таких авторов, как С. Афонцев, Т. Бердникова, С. Бурков, Л. Бызов, И. Васильев, Е. Дерябина, М. Лямин, Р. Нуреев, Р. Рывкина, Дж. Стиглиц и др².

¹ См. напр.: Мау В. Правовая база экономической реформы: проблемы устойчивости. // Вопросы экономики. – 1998. – № 8. – С. 85 – 96.; Найшуль В. Либерализм и экономические реформы // МЭ и МО. – 1992. – № 8. – С. 69 – 83.; Афонцев С. А. Методологические основы современного экономико-политического анализа. // Истоки. – № 3. – М., 1998. – С. 72 – 122.; Олейник А. Н. Роль государства в установлении прав собственности // МЭ и МО. – 2003. – № 7. – С. 52-61.; Кордонский С. Рынки власти: Административные рынки СССР и России.– М.: ОГИ, 2000.– 240с.

² См. напр.: Бурков С., Буркова С., Медведев В., Райков Г. «Чубайсовская прихватизация». Реформа собственности в России: что дальше? – М.: ОПОО «Регионы России», 1999. – 86 с.; Васильев И.А. Политика и экономика: современные особенности их взаимодействия. – М.: Издательство Российской Национальной Академии Управления и Прогнозирования, 2002. – 352 с.; Нуреев Р.М. Социальные субъекты постсоветской России: история и современность // Мир России, 2001, №3. – С. 47 – 52.; Бердникова Т.Б., Лямин М.А. Социальные последствия приватизации // Социс. – 2001. – №1. – С.60-69.; Рывкина Р.В. Драма перемен. – М., 2001.; Бызов Л.Г. Первые контуры постпереходной эпохи // Социс. – 2001. - №4. и др.